

Szófejtések

Kustaa Fredrik Karjalainen
születésének századik évfordulójára

136. Magyar *ígér* 'versprechen'

1. *Ígér* 'versprechen, verheißen, bieten' szavunknak törökből (vö. ujj. RADL. *ögü-*, VÁMB. *üge-* 'sagen, reden') való származtatása (MUNKÁCSI: NyK. XXXII, 389; GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 86 kétkedve), noha szemantikailag lehetséges volna, az elháríthatatlan alaktani akadály miatt (a magyar szó -*r*-je deverb. igeképző volna) nem fogadható el. A török eredetű igék (akár puszta igetővek, akár képzett szavak) ugyanis a magyarba eredeti alakjukban, „honosító” képző nélkül kerültek be (vö. LIGETI: NyK. XLIX, 233, 271). Egyébként az -*r* a legkorábban elavult elemi igeképzőink közé tartozik, vö. D. BARTHA, Szóképz. 26. Az *ige* 'Verb, Zeitwort; Wort' szóból való eredeztetése (**igél* > *ígér*) (CzF: SIMONYI: NyK. XVI, 265; SzófSz. kétkedve) hangtanilag nem bizonyítható. A TESz. *ígér* szavunkat ismeretlen eredetűnek minősíti.

2. Véleményem szerint szavunk ugor eredetű, pontos hangtani megfelelője az o s z t j. (KT. 37) DN. Ni. Kaz. O. *enkar-* 'fluchen, verfluchen (DN), fluchen, mit Schimpfnamen od. -wörtern überhäufen (Ni. Kaz. O.)', (PD. 144) Ko. *enkar-*, J. *inkar-* 'fluchen, wettern' ige. A magyar szó legkorábbi adatai *égír*-nek olvasandók: 1138/1329: *Egírth* szn. (MNy. XXXII, 132); 1300 k.: kyt niha *egyre* (ÓMS). A magyar és az osztják szó etimológiai rokonsága a m. é kezdetű alakok eredetisége mellett szól. Az -*r* deverb. igeképző, mely bizonyára az ugor korban járult a tőhöz. — Az eredeti jelentés 'varázsszavakat mond, esküdözik; Zaubерworte hersagen, schwören' lehetett. Ebből fejlődhetett egyrészt a magyar 'versprechen', másrészt az osztják 'fluchen, verfluchen' jelentés. Jelentéstani szempontból vö. m. *ige* 'Wort, Zeitwort' ~ R. 'Zauberwort', *igéz* 'bezaubern' ~ R. 'rügen, schelten'; osztj. V. Vj. *alil-* 'fluchen, verfluchen' ~ mord. E. *alsta-*, *alta-* 'versprechen, zusagen, weihen; verwünschen' (l. MSzFE *áld* alatt). Távolabbi szemantikai rokonság: lat. *dicere* 'mond' ~ *maledicere* 'szid, gyaláz', ném. *schwören* 'esküszik, esküdözik', ang. *swear* '(meg)esküszik; káromkodik, szitkozódik' < ieur. **swer-* 'beszél; sprechen' (KLUGE, DtEtWb.¹⁹).

137. Magyar *táj* 'Gegend'

1. A m. *táj* 1. 'Gegend, Landschaft, Region', 2. *táján*: a múlt század *középe t.* 'um die Mitte des vorigen Jahrhunderts' [1435: Baczkafaya *thaya* frn. (OkISz.); 1506: Ieurufalem *tayan* (WinklK. 280) szót FUCHS (FUF. XVI, 80; l. még ESzK. ?-l) a következő zürjén szóval hozta etimológiai összefüggésbe: (WIED., Zusätze . . .) *tas* 'Gegend', *tasjn* 'an, längs', *tasa* 'an od. bei etwas befindlich'. Az egyeztetés hangtani szempontból nem problémamentes:

a zürjén szó votják megfelelőjének a magánhangzója — mint alább látni fogjuk — *u*. A zürj. *a* ~ votj. *u* hangviszony finnugor előzménye viszont általában palatális magánhangzó (**e*) és csak egészen ritkán veláris hang (vö. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 319—20; LITKIN, VokPerm. 171—3). UOTILA (FUF. XXVI, 176) szerint a 'Gegend' jelentésű zürj. *tas* nem választható el a következő szótól: (WUO.) V. Sz. I. Ud. P. *tas* Stock zum Verschließen der Tür (von außen) (V. P.); Leiste, Querholz (z. B. am Stuhl) (Sz. P.); Latten am Schlitten (I.); Wehr im See (zwei Pfahlreihen mit Torf dazwischen, in der Öffnung eine Reuse) (Ud.)' ~ votj. (MUNK.) Sz. *tus*: *dóđi-t*. 'a szán oldalának felső fája; das obere Holz an der Schlittenseite', (WICHM., közli UOT.: MSFOu. LXV, 8) MU. *tus*, *dus* 'Seitenholz, -stange am Wagen od. am Schlitten', G. *tus* 'die oberen Seitenhölzer über den Fesseln am Schlitten'. A jelentésfejlődés a következő lehetett: 'Seitenholz, Rahmen' → 'Seite, Umgegend, Gegend (bes. Flußgegend)' → 'die Bewohner einer Flußgegend'. Minthogy a magyar szónak 'Seitenholz' jelentése nem ismeretes (ilyen jelentés feltevése a hangtani tekintetben amúgyis ingatag magyar ~ permi egyeztetés kedvéért felesleges!), a m. *táj*-nak a zürj. *tas*-szal való összekapcsolása tévesnek minősítendő. — Tévesen: ÁKE. 586; RÄSÄNEN: FUF. XXIV, 251 (ellene TOIVONEN: UAJb. XXVI, 147).

2. TOIVONEN (i. h.) a következő lapp szót ajánlja a m. *táj* megfelelőjéül: (LIND.—ÖHRL.) *taiw*, *taiwa* 'locus, tractus'; (LAG. 2561) Wfs. *ᵛᵃᵛᵃᵛᵃ* 'Gegend'; (GRUNDSTRÖM, LLpWb.) L. *täi'va* 1. 'Stück, Teil (vom Boden = Ackerstück, Stückchen Erde, vom Land = Gegend, von einem Brotfladen, von Fleisch, einem Netz, einer Renttierherde usw.)', 2. 'ein bißchen Zeit, kleinerer Zeitraum'. Ez a származtatás mind hangtani, mind jelentéstani szempontból lehetséges, de a távoli rokon nyelvi megfelelés miatt bizonytalan.

3. A m. *táj*-nak a fenti lapp szóval való egyeztetése természetesen nem zárja ki egy másik, valószínűbb magyarázat lehetőségét. Valószínűbb azért, mert az ajánlott, hangtanilag és jelentéstaniilag jól ideillő megfelelő közeli rokon nyelvből való. Az osztj. (KT. 976) DN. *tāχə*, V. *tāχᵃ*, Trj. *tāχᵃ*, Kaz. *tāχᵃ*, O. *tāχa* 'Ort, Stelle' szóra gondolok.¹ A jelentéstani oldal nem szorol bizonyításra. A szó belsejében feltehető ugor *-*k*- vagy *-*γ*- a magyarban intervokalikuss helyzetben (ragos-jeles-képzős alakokban. pl. *tájon*, *tája*, *tájék* stb.) kiesett és helyére hiátustöltő -*j*- került. A nominativusi *táj j*-je a suffixumos alakokból vonódott el.

138. Magyar *tekint* 'blicken, schauen'

Tekint (N. *teként*) 1. 'blicken, schauen', 2. 'für etw. ansehen, als/für etw. betrachten', 3. 'auf etw. Rücksicht nehmen, in Anbetracht ziehen' szavunk legrégebbi előfordulása: 1300 k.: fyrou a-||-niath *thekrunched* (ÓMS.). A vog. (MUNK.: NyK. XXV, 259) É. *tattémt*- 'tekinteni' igével való egyeztetése (MUNKÁCSI: i. h.; WICHMANN: FUF. XI, 230; vö. még MUSz. 201, 212) nem fogadható el, ugyanis a feltett **teint* > *tekint* hangfejlődés nem igazolható.

¹ A magyar és az osztják szó összetartozásának az ötlete — egyéb tévesen idevont szavak (pl. finn *taka*- 'Hinter-') társaságában — már ANDERSONNÁL (Wandl. 229—30) felbukkan.

A *tekint -int* eleme mozzanatos igeképző (erről l. HORGER: MNy. XXV, 174). Az első szótagbeli nyílt *e* eredeti volta kétségtelen. Szavunk nemcsak a mai köz- és népryelvben, hanem a régiségben is nyílt *e*-vel hangzott: pl. 1416u./1450 k.: *hog vr tēkēntētē* volna onépēt (BécsiK. 1). A kikövetkeztethető *tek*-alapszó egybevethető az osztj. (KT. 978) V. Vj. *tāyan-* 'im Gedächtnis, im Sinn behalten (V.), sich erinnern (V. Vj.), Kenntnis haben, in der Erinnerung bewahren (ein Ereignis); im Traum od. Rausch wahrnehmen und sich erinnern (sehen od. hören); vorhersagen? (ein Umstand etw.) (Vj.)' *tāy-* tövével. Az osztj. *-m-* mozzanatos igeképző. Az egyeztetés hangtanilag szabályos. Az osztj. *-y-* nem csupán FU. **-k-*-nak, hanem **-kk-*-nak is lehet a folytatója, s így az osztj. *tāy-γ* hangja megfelelhet a m. *tek- -k-* (< **-kk-*) elemének. Vö. m. *fakad* 'ausschlagen, treiben, sprießen, sprossen' ~ osztj. (KT. 683) V. *payan-* 'aufplatzen'; m. *rokon* 'verwandt' ~ osztj. (OL. 44) V. *rāyam* 'Verwandter'; m. N. *rokkan* 'összébbereszkedik, alább száll (gabonarakás szénaboglya...); sich senken, herabsinken (Getreidehaufen, Heufaufen...)' ~ osztj. (OL. 29) Vj. *rayəm-* 'sich neigen', (KT. 795) Vj. *raywəl: pelä r.* 'das Ufer stürzt ein'.

Az eredeti jelentés 'néz, szemlél; schauen, betrachten' lehetett. A 'lát, néz; sehen, schauen' → 'tud, emlékezik; wissen, sich erinnern' jelentésfejlődés közönséges,² így az osztják szó jelentése az eredetinek feltehető jelentésből — esetleg az 'észrevesz; wahrnehmen' fokozaton keresztül — könnyen megérthető. Az osztj. (GÜLYA: NyK. LXXI, 50) V. *tāyāntāyla-* 'szándékozik, készülődik' jelentése az 'im Gedächtnis, im Sinn behalten' jelentésből fejlődhetett.

139. Magyar *űsző* 'Kalbe, Šterke, Färse'

1. *űsző* 1. 'Kalbe, Šterke, Färse', 2. N. 'nőstény < vadon élő, páros ujjú kerdő állat >' (ÉSz.) szavunknak a következő finnugor egyeztetése ismeretes: vog. (ÁKE. 618) É. *vāsi*, KL. *vōsi* 'Rentierkalb, Elentierkalb', (KANN., közli STEIN., WogVok. 188) KK. *wēsi*, KL. *wēsi*, P. *wēsiy*, (STEIN.: uo.) Szó. *wāsiy* 'Elchkalb' | mord. (PAAS.) E. M. *vaz* 'Kalb' | finn *vasa* 'einjähriges Rentierkalb', *vasikka* 'Kalb' | lapp (GEN. 1780) K T. *vi,ssē*, Kld. *vū,ss*, Not. *vua,ss* 'kleines Renntierkalb' (LINDSTRÖM: Suomi 1852: 103; BLOMSTEDT, HB. 49; MUSz. 875; MUNKÁCSI: Nyr. XIV, 63, NyK. XXIII, 119, XXV, 184, Ethn. I, 286, V, 73, XVI, 77, KSz. V, 321, VI, 208, ÁKE. 618; LOSONCZI: NyK. XLIV, 392; NyH.?²; LEWY: UAJb. VII, 87; SzófSz. vagylagosan; FUV. ?m.). A m. *űsző*-t javasolt rokon nyelvi megfelelőivel együtt többen (MUNKÁCSI, SZINNYEI, LEWY) iráni jövevényszónak (vö. oszét *vāss* 'Kalb') tartják.

A finn—mordvin—lapp szavak valóban egybetartoznak, de a palatális hangrendű *űsző* nem vezethető le egy finnugor **vasa* alapalaktól. A magyar szó *sz* (< **š*) hangja is az egyeztetés ellen szól. A szóbelseji *-s-* (< **-š-*) miatt a vog. P. *wēsiy*, Szó. *wāsiy* sem lehet a finn *vasa* stb. megfelelője (l. TOIVONEN: UAJb. XV, 591). A magyar és a vogul szó összekapcsolása (TOIVONEN: i. h. kételkedve; SzófSz.; HAJDÚ: ALH. II, 279, 312, MKE. 50, 69, 70) szintén hangtani akadályokba ütközik. Az *űsző* R. és N. adatai [1380—1410: *ysew* (Beszt-Szj.); 1585: *wszō* (Cal.); 1587: *izō-tyno* (OkSz.); 1597: *űszeo tino* (uo.); N. *iszeō*, *iszeō*, *iszō* (MTsz.); *iszō* (*iszeje*) (OrmSz.)] kétségtelenül ősm. **iszejy* alakra utal-

² Vö. FABRICIUS-KOVÁCS, A konkrét → absztrakt jelentésfejlődés problematikája. NytudÉrt. 61. sz.

nak (vö. LOSONCZI: i. h.). Ez pedig bajosan vethető egybe a *w*- kezdetű veláris hangrendű vogul szóval.

2. MELICH (MNy. XXXIV, 279 kk.) szerint az *üsző* az *üz* 'jagen, treiben, verfolgen' igéből eredő N. *üzik* 'párosodik (a juh); sich paaren (das Schaf) (Tsz.) alapján feltehető — de nem adatolt — **üszik* változatának -ő képzős ige-neve. Ez a magyarázat jelentéstanilag kifogástalan, de hangtani tekintetben gyenge lábakon áll: a N. *üzik* igének **üszik* változata nem ismeretes, s különben is a sporadikus *sz > z* változásnak nem sok a valószínűsége. Ugyancsak hangtani szempontból emelhetünk kifogást K. PALLÓ M. (MNy. LIII, 214 kk.) török származtatása ellen: tör. **üd-* 'folgen, nachlaufen', vö. (KÁŠGARĪ) *üdermäk* 'auf der Spur folgen', *üdik* 'Sehnsucht, Liebe'. A tör. -d-, -đ- hangnak a magyarban -z- volna a megfelelője, ugyanúgy mint *búza*, *tűzok* szavainkban is. A m. *üsző* és a vog. *wēsiγ*, *wāsiγ* szónak a tör. (KÁŠGARĪ) *buzayu* 'Kalb' szóból való eredeztetése (SINOR: NytudÉrt. 58:196, UAJb. 41:309) a nyilvánvaló hangtani nehézségen kívül — vog. *w*- nem felelhet meg a tör. *b*-nek, a tör. *z*-nek a vogulban -z- > *-s- > -t- volna a folytatója — azért sem helyes, mert a magyar és a vogul szó nem vezethető vissza közös ugor előzményre.

Szavunk iráni származtatása (oszét *väss* 'Kalb') (l. a fenti irodalmat és MUNKÁCSI: Nyr. LVII, 40) sem fogadható el (vö. SzófSz.).

3. Mint látjuk, az eddigi magyarázatok hangtani szempontból nem állják meg a helyüket. A m. *üsző*-t azonban mégsem kell ismeretlen eredetű szavaink közé utalnunk, mivel mind hangtanilag, mind jelentéstanilag kifogástalanul illik a következő o s z t j á k szóhoz: (KT. 86) C. V. Vj. *əs* 'Elenkuh (C.), Mutter (V. Vj.), Hilfsfrau (bei der Brautwerbung) (Vj.)', Ni. Kaz. *äs*, O. *äs* 'Weibchen (Tier), Mutter'; (PD. 179) Ko. *əs* 'Mutter, Elentierkuh'.³ A rekonstruálható ugor alapalak **eš3* vagy **iš3*. A m. *üsző* (< ősm. **iszēγ*) -ő (*-γ) eleme denom. főnévképző, de az *üsző* alakulásmódjára *ünő*, *csikó*, *tinó* szavaink is hathattak (vö. MUNKÁCSI: Nyr. LVII, 40). Az eredeti jelentés 'anya, nőstényállat; Mutter, weibliches Tier' lehetett. Az állattenyésztés meghonosodásával a szó a magyarban 'nőstény állat; weibliches Tier' → 'fiatal tehén, üsző; junge Kuh, Färse, Sterke' jelentésszűkülésen ment át (de vö. N. 'nőstény állat; weibliches Tier'). Jelentéstanai szempontból vö. m. *eme* 1. N. 'Sau', 2. R. 'Weibchen' ~ finn *emä* 'Weibchen, Mutter', észt *ema* 'Mutter' stb.

140. Osztják *aj-лаηкӱ* 'Maus'

A Kaz. nyelvjárásban az uráli eredetű *лаηкӱ* 'Maus' szón kívül egy ritkábban előforduló szó, az *aj-лаηкӱ* (l. RÉDEI, Nord-ostjakische Texte 42) is használatos 'egér' értelemben. Az *aj-лаηкӱ*, melynek szószerinti jelentése 'kis evet; kleines Eichhörnchen', népetimológiás alakulat a (KT. 698) DN. Kr. *pāl̄ηk̄ə* 'Maulwurf (DN.), ein fliegendes Tier, wie die Schwalbe, eine Fledermausart (Kr.)', Trj. *pāl̄ηk̄i* 'gewöhnliche Maus' alapján rekonstruálható Kaz. **pāl̄̄ηk̄i* alakból. A népetimológikus *aj-лаηкӱ* keletkezése abban leli magyarázatát, hogy az egykori elavulóban levő **pāl̄̄ηk̄i*-t értelmessé, elemezhetővé tették.

³ Talán az osztj. *äs* átvétele a vog. *as-piγ* káromkodás *as* előtagja (LIIIMOLA: FUF XXVIII, 87).

141. Osztyják *kūlas-* 'sich raufen, ringen'

„Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik” (Göttingen, 1968) c. szövegkiadványom 42. lapján olvasható a következő mondat: *kūlaštī pītsəŋən* 'Sie begannen zu ringen'. Az itt szereplő *kūlas-* 'дирать; sich raufen, ringen' sem KARJALAINEN—TOIVONEN sem PAASONEN—DONNER szótárában nem fordul elő. A szót egyéb forrásokban sem találtam meg. Az osztj. Kaz. *kūlas-* ige zürjénből való átvétel: (SzrSzlK.) AV. *kulašši-* дирать сдирать, обдирать, лупиться (напр. копе, лыку). A mássalhangzó-megfelelés (zürj. *k-l-s* > osztj. *k-l-s*) szabályos. A zürj. *-l-* > osztj. *l* (*l*) hanghelyettesítésről I. TOIVONEN: FUF. XXXII, 120. A zürj. *u-t k-* utáni helyzetben a Kaz. nyelvjárásban *ū-*-val (< őosztj. **ō*) veszik át (I. TOIVONEN: uo. 128). Az osztj. és a zürj. szó jelentésviszonyához vö. or. *δραμή* 'tépdes, tép' ~ *δρατῆς* 'verekedik, verekszik'.

142. Zürjén P *donguz* 'Schwein'

Ezt a szót csak ROGOV és WIEDEMANN szótárából ismerjük: (ROG.) P. *донгуз* 'свинья(?)', (WIED.) P. *donguz*, (WIED., Zusätze) *dongus*, *tyngus-d.* 'Schwein'. A szótári adatokból nem derül ki, hogy mekkora területen van (vagy volt?) elterjedve. Tekintettel azonban arra, hogy a disznó általánosan elterjedt neve az egész zürjén nyelvterületen az iráni eredetű *porś*, arra kell gondolnunk, hogy a P. *donguz* csak egészen szűk területen lehet — vagy lehetett — használatos. A P. *donguz*, *dongus* a kaz.-tat. *duŋgyz* 'Schwein' korábbi **donguz* (vö. ujj., kom. csag. *tonuz*, tar. *tonus*, trkm. *doŋyz*, oszm. *doŋuz*, *domuz*) alakjának az átvétele, s valószínűleg a tatár kereskedők révén került át a permjákba.⁴ A szó a permjákban affektív jelentésűvé válhatott — úgy látszik, erre utal a *tyngus-dongus* ikerszó —, sőt talán a „felesleges” szókölcsönzés motívációja is az affektivitás lehetett.

143. Zürjén *keja* 'Brustbein des Vogels'

A zürj. (WUo.) V. Sz. *keja* 'Brustbein des Vogels', (FOKOS-FUCHS) V. *keja* 'Schlüsselbein, Schulterblatt der Ente', Pr. *kelja* 'Brustbein des Vogels; Rückenbein (?) des Vogels', (RÉDEI, kézirat) FV. (Usztykulom) *keja*, *kēja* 'Brustbein des Vogels' szóval etimológiailag azonos a (FOKOS-FUCHS) V. *keja* 'Skelett, Gerippe; oberer Rand (Bord) des Bootes'. (FOKOS-FUCHS szótára a két szót elkülöníti egymástól!) Az alakváltozatok közül a *kelja* az eredetibb, a V. *keja* korábbi **kevja* alakra megy vissza. A *kelja*, (**kevja* >) *keja* a *kel*, *kev* 'Bindfaden, Schnur, Band, Strick' -a melléknévképzős alakjából (vö. FOKOS-FUCHS: V. Ud. *kevja*, Pr. *kelja* 'mit Schnur, Henkel usw. versehen') keletkezett. A feltehető 'kötéssel ellátott, kötélzet; mit Seil versehen, Seilwerk' → 'csontváz; Skelett' jelentésfejlődés könnyen érthető. — A (SzrSzlK.) FV. *keja-dod* 'крестцовая кость (у птиц)' (*dod* 'сани, воз')) összetétel létrejötté a (WUo.) Sz. Lu. *kora-dod*, Ud. *kora-dojd* 'Schlitten zum Fahren der Menschen, Sonntagsschlitten, Korbschlitten' ~ '(Ud. auch) Rückenbein des Vogels' (vö. SzrSzlK.: AV. *kora-dojd* 'крестцовая кость (у птиц)') hatásában leli ma-

⁴ RÓNA-TAS ANDRÁS kollégám szíves közlése szerint a tat. *o* > *u* hangváltozás a XIII. század közepe után kezdődhetett, s feltehetőleg a XVI. század végéig lezárult.

gyarázatát. A (SzerSziK.) I. KSz. *ker* 'грудная кость (у птиц)' feltehetőleg a (WUo.) Sz. *kerá-dod'* Schlitten zum Fahren der Menschen . . .' [~ *'Brustbein des Vogels', l. a *keja-dod'*, *kora-dod'* összetételek hasonló jelentéseit] összetétel *kerá* előtagjából keletkezett elvonással.

144. Zürjén *kejin*, votják *kijon* 'Wolf'

A zürj. (WUo.) V. I. Ud. Sz. Pecs. Lu. Le. P. *kejin*, V. Pecs. P. *kein*, (GEN.) KP. *kó-in* 'Wolf' és a votj. (MUNK.) Sz. K. *kion*, (WICHM.: FUF. XII, 131) U. MU. M. *kijon*, M. I. *kion*, G. *kijon* ua. szót WICHMANN (i. h.) a lapp (LEEM) *gaidne* (tbsz. *gainek*) ua. szóval vetette egybe. WICHMANN egyeztetését elfogadja UOTILA (MSFOu. LXV, 264, 267, 382, SyrjChr. 93) és az ESzK. is. A lapp szó csak LEEMnél fordul elő, a későbbi szótárak nem ismerik. Az egybevetés helyességében nem csupán a lapp *gaidne* hapax volta miatt kell kételkednünk, hanem azért is, mert aligha lehetséges, hogy a finn-permi alapnyelvnek közös szava lett volna a farkas megnevezésére. Egyébként — mint várható — uráli, illetőleg finnugor vagy akár ugor korig visszavezethető 'farkas' jelentésű szót sem ismerünk. Tudjuk, hogy a finnugor nyelvekben — legáltalában az ismert etimológiájú szavak mind erre utalnak — az egyes nyelvek (ill. nyelvcsoportok, pl. finnségi, permi) külön életében keletkezett tabu eredetű elnevezések használatosak a farkas megnevezésére.

A zürj. *kejin* és a votj. *kijon*, *kijon* szintén tabuisztikus eredetű, az ősspermi korban létrejött szó lehet. A zürj. *-in* ~ votj. *-on* minden kétséget kizáróan a zürj. *-an* ~ votj. *-on* deverbális igenév- és főnévképző ritkábban előforduló alternánssa. Az *-in*, (jésített mássalhangzó után) *-in* található például a következő szavakban: zürj. *keltjn* 'kleines Zugnetz' ~ votj. *kalton* 'Zugnetz', *tojin*, *tojin* 'Mörserkeule' ~ votj. *tujon* ua. Az *-in*, *-in* képzőalternánssról l. BEKE: NyIOK. VII, 5 kk.; A. KÖVESI, PermiKépz. 252. Igaz, hogy az *-in* *-in* alternáns túlnyomórészt eszköznevekben jelentkezik, de tekintettel a zürj. *-an* ~ votj. *-on* képző nomen agentis jelentésére, valószínű, hogy egykor az *-in/-in* forma is előfordulhatott ilyen funkcióban. A zürj. *kej-* ~ votj. *kij-*, *ki-*, *kij-* alapszó etimológiailag azonos lehet a zürj. (WUo.) V. Sz. Lu. I. P. Ud. *kij-* 'fangen' ige ősspermi előzményével (**kúj-* > **kój-*). A zürj. *ε* ~ *ι* hangmegfelelésről, ill. magánhangzó-váltakozásról l. RÉDEI: NyK. LXV, 371 kk. A votj. *kijon* *i* hangja a rákövetkező *j* palatalizáló hatásával magyarázható. A zürj. *kein*, KP. *kó-in*, votj. *kion* alakban intervokalikus *-j-* esett ki. A zürj. *kejin* ~ votj. *kijon*, *kijon* stb. (< ősspermi **kójan* ~ **kújan*) eredeti jelentése 'fogó (állat); fangend(es Tier)' lehetett. Hasonló jellegű tabuisztikus körülírásokkal nevezik meg a farkast az obi-ugor nyelvekben is (l. RÉDEI: NyK. LXV, 395–6).

145. Zürjén *velis*, *velis* 'jetzt erst'

1. V. I. LITKIN és JE. SZ. GULJAJEV nemrég megjelent zürjén etimológiai szótára (Краткий этимологический словарь коми языка. Москва, 1970; rövidítve ESzK., l. fentebb) a finn *väli* l. 'Zwischenraum, Lücke', 2. 'Pause, Zwischenzeit' szót adja meg a zürj. (WUo.) V. Sz. *velis*, V. Ud. *velis*, P. *velis* 'jetzt erst' (V. Sz. Ud. P.), erst dann (V.), gerade jetzt (V. Ud.), V. Sz. *velisti*, Pecs. *velisti*, Lu. *velisti* 'jetzt erst' (V. Sz. Lu.), erst dann (Pecs.),

eben noch (V.)' és a votj. (Борисов, Удмурт кыллюкам) *vel'is* 'только что' rokon nyelvi megfelelőjéül.

2. Noha ez az egyeztetés mind hangtani, mind jelentéstani szempontból kifogástalannak látszik, valójában mégsem az. A votják szónak ugyanis BORISZOV szótára szerint egyes nyelvjárásokban *vil'is*, ill. *vil'is* alakja is van és a jelentése sem csupán 'только что', hanem 'снова, вновь' is. A votj. *vil'is*, *vil'is* eredetére nézve mind 'только что', mind 'снова, вновь' jelentésében kétségtelenül a votj. (MUNK.) Sz. *vil'*, K. J. G. *vil'* új, friss; neu, frisch' -*is* elativusragos alakjával azonos. Mármost az a kérdés, hogy függhet össze hangtanilag a votj. *vil'is*, *vil'is* alakkal a votj. *vel'is* és a zürj. *vel'is* stb. A zürj. első szótagbeli *e* őspერი **ü* > **ö* (> zürj. *e*) hangváltozással jól megmagyarázható; vagyis a zürj. *vel'is*, *vel'is* hangtanilag levezethető a zürj. *vil'* 'neu, frisch' elativusragos alakjából. A *vel'isti*, *vel'isti* -*ti*, -*ti* eleme transitivusrag (FUCHS: FUF. XVIII, 207). Ám az őspერი **ö* folytatójaként a votj. *vel'is* alakban nem *e*-nek, hanem *o*-nak kellene lennie (erről. l. RÉDEI: NYK. LXV, 371 kk.). Nem lehetetlen, hogy a votj. *e* az — egyaránt előspერი **ä*-re visszavezethető — őspერი **ö* (> votj. *o*, *a*) és **ε* (> votj. *e*) analógiás keveredésében, illetőleg őspერი **ö* > **ε* átsapásban leli magyarázatát. Bárhogy is álljon a dolog, a votj. *vel'is* 'только что' nehezen választható el az azonos jelentésű (és hangtanilag szabályos!) *vil'is*, *vil'is* alaktól. A votj. *vel'is* és a *vil'is*, *vil'is* etimológiai azonossága mellett szól az is, hogy a votj. *vil'*, *vil'* 'neu' szónak — MUNKÁCSI szótára szerint is — nemcsak K. *vil'is*, *vil'isen*, hanem Sz. G. *vel'is* ragos alakja is van. Az -*l*- a várható szabályos *l'* helyett talán disszimiláció útján keletkezett. — Fenti származtatásunkat jelentéstani szempontból jól támogatja a zürj. (FOKOS—FUCHS) Ud. *vil'en* 'erst dann, erst damals', mely a zürj. *vil'* 'neu' melléknév -*en* instrumentalisragos alakja. Vö. még ném. *neulich* 'minap, múltkor, nemrég' ~ *neu* 'új', ang. *newly* 'nemrég, minap' ~ *new* 'új'.

146. Votják *gondir* 'Bär'

A votjákok a medvét a következő szóval nevezik meg: (MUNK.) Sz. *gondir*, K. *gonder* 'medve; Bär'; (WICHM.) G. Uf. *gondir*, M. J. MU. *gondir* 'id; auch Personennahme, welcher oft mit russ. Andrej wiedergegeben wird (G.)'. Nyilvánvaló, hogy ez az elnevezés is tabu eredetű, ugyanúgy, mint az uráli nyelvek különböző 'medve' jelentésű szavai. Tabuisztikus okokkal magyarázható az is, hogy némelykor egy nyelven, sőt egy nyelvjáráson belül is több elnevezés használatos a 'medve' fogalmára (így; pl. az obi-ugor nyelvekben). Mindez eléggé közismert, ezért talán felesleges példákkal is illusztrálnunk. Különbön is jelen esetben a votj. *gondir* eredetének a tisztázása a feladatunk. Véleményünk szerint a votják szó a *gon* 'Haare (am Körper), Gefieder' + *tir* (K. *ter*) 'voll' összetételből keletkezett a szóbelseji helyzetben bekövetkezett *t* > *d* zöngésüléssel. Eredeti jelentése: 'szőrrel teli; voll von Haaren' lehetett. Jelentéstani szempontból vö. osztj. (KT. 97) DN. *oš'na* 'Pelz' ~ Ni. *oš'na* 'Schafpelz, Bärenfell' ~ O. *as'ni* 'Bär'. Eredeti jelentése 'szőrrel teli; voll mit Haaren' lehetett. Az összetételt alkotó elemek alapján a zürjénben **gentir* vagy **gendir* alakot várnánk. De ilyen nincs. Van azonban a zürjénben egy olyan szó, amelynek hangalakja nagyon emlékeztet a votj. *gondir*-ra: (WUO.) Ud. *gundir*: *čus g. šornitan* 'du sprichst wie ein g (d.h. un-

deutlich, so daß man es nicht verstehen kann)', Pecs. *gundírli* 'ein mythol. Wesen (Sohn der *joma*)'; (FOKOS—FUCHS) V. FV. Vm. *gundír*, Ud. *gundíl*, *gundír*, Sz. *gundíl*, *gundír* 'змея, зверь; ? ein Mensch; Drache (V.), mehrköpfige Schlange (Ud.), богатый; Held, (auch:) Drache (Sz.), ein Teufel (*lok*) mit mehreren Köpfen (FV.), Teufel, böser Geist (*lok*, *omel*) (drei-, sechsneunköpfig) (Vm.)'.⁵ A zürj. *gundír* szóról l. még FUCHS: KSz. XVI, 93, FUF. XVI, 265. A változatok közül a *gundír* az eredeti. A *gundírli* -li eleme denom. névszóképző; az *i* az *rl* mássalhangzó-kapcsolat után megőrződött végvokális. A *gundíl* alak a *gundír* és a *gundírli* kontaminációja útján keletkezhetett. A zürjénben feltehető jelentésváltozás (*Bär' → 'ein Teufel mit mehreren Köpfen, mehrköpfige Schlange, Drache usw.') előidézésében s így a 'medve; Bär' jelentés eltűnésében szerepe lehetett az ismeretlen eredetű zürj. *oš* 'Bär' szónak. A zürjén szóban jelentkező első szótagbeli *u* tabuval magyarázható torzítás lehet. Ilyennek kell tekintenünk a varázsigében előforduló votj. Sz. *sup* 'Galle' *u*-ját is a szabályos *e* (*sep*) helyett (l. MSzFE. *epe* alatt), valamint a zürj. *žoǰul*, *žoǰuv* 'Eidechse' szónak szabálytalanul megfelelő votj. *keǰgali* ua. alakot (a szó többi rokon nyelvi megfelelőire is jellemző a hangtani szabálytalanság (l. SKES. *sisilisko* alatt).

RÉDEI KÁROLY

Etymologien

136. Ungarisch *ígér* 'versprechen'

Die etymologische Entsprechung dieses ung. Wortes dürfte ostj. *enkar-* 'fluchen verfluchen' sein. Zur Semantik vgl. ung. *ige* 'Wort, Zeitwort' ~ altung. 'Zauberwort', *igéz* 'bezaubern' ~ altung. 'rügen, schelten', ostj. *alíl-* 'fluchen, verfluchen' ~ mordw. *alsta-*, *alta-* 'versprechen, zusagen; weichen, verwünschen'.

137. Ungarisch *táj* 'Gegend'

Unter den früheren Versuchen über dieses Wort ist nur die Gleichsetzung mit lapp. *taiw*, *taiwa* 'locus, tractus' in Betracht zu ziehen, indessen infolge der nur entfernten sprachlichen Verwandtschaft des Lapp. und Ung. zweifelhaft. Daher ist, angesichts der engen Zusammengehörigkeit der igrischen Sprachen eine Verbindung des ung. *táj* mit dem ostj. *tajǰ* 'Ort, Stelle' die lautlich unanfechtbar ist, der lapp.-ung. vorzuziehen.

138. Ungarisch *tekint* 'blicken, schauen'

Verf. verbindet die Wurzel *tek-* des ung. Verbs *tekint* mit der Wurzel *täy-* des ostj. *täyən-* 'im Gedächtnis, im Sinn behalten, sich erinnern, im Traum oder Rausch wahrnehmen und sich erinnern'. Die Bedeutungsentwicklung 'sehen, schauen' → 'wissen, sich erinnern' ist vielen Sprachen gemein, somit die heutige Bedeutung des ostj. Wortes aus der als ursprünglich anzunehmenden (möglicherweise über die Zwischenstufe 'wahrnehmen') leicht verständlich.

139. Ungarisch *üsző* 'Kalbe, Sterke, Färse'

Verf. hält die bisherigen Gleichsetzungen dieses ung. Wortes lautlich wie semantisch für verfehlt und verbindet ung. *üsző* mit ostj. C V Vj. *əs* 'Elenkuh (C), Mutter (V Vj.)', O *ás* 'Weibchen (Tier), Mutter'. Die rekonstruierbare ugr. Grundform wäre **ész* oder **isz*. Das auslautende -*ő* (-*γ**) von *üsző* (< urung. **iszëγ*) ist denominales Nominalbildungssuffix.

⁵ WICHMANN—UOTILA szótára a *gundír* szócikkben ?-lel utal a votj. *gondír* 'Bär' szóra.

140. Ostjakisch *aj-lankč* 'Maus'

Das seltene Wort ostj. Kaz *aj-lankč* 'Maus' ist eine volksetymologische Umbildung einer Form **pälänki*, die sich auf Grund von DN Kr. *pələŋka* 'Maulwurf (DN), ... eine Fledermausart (Kr.)', Trj. *pələŋki* 'gewöhnliche Maus' rekonstruieren läßt.

141. Ostjakisch *kūlas-* 'sich raufen, ringen'

Das genannte ostj. Wort ist Entlehnung aus syrj. *kūlassi-* 'даться, сдираться, ...' обдираться Zur Bedeutung vgl. russ. *драть* 'reißen' ~ *драться* 'sich raufen'.

142. Syrjänisch P *donguz* 'Schwein'

Das syrj. Wort, Entlehnung aus kaz.-tat. *duŋguz* (< **donguz*), gelangte wahrscheinlich durch tatarische Kaufleute ins Permjakische.

143. Syrjänisch *keja* 'Brustbein des Vogels'

Syrj. V *keja*, P *kēja* 'Brustbein des Vogels; Gerippe, Skelett' ist eine Ableitung aus *kel*, *ker* 'Bindfaden, Schnur, Band, Strick' vermittelt des Adjektivbildungssuffixes *-a*. Die zu postulierende Bedeutungsentwicklung ist demnach 'mit Seil versehen, Seilwerk' → 'Skelett'.

144. Syrjänisch *kejin*, wotj. *kijon* 'Wolf'

Die permischen Wörter sind tabuistischer Herkunft. Syrj. *kejin* ~ wotj. *kijon* stellen das mit dem Suffix *-in/-on* gebildete Partizip eines auf Grund von syrj. *kij-* 'fangen' postulierbaren, urpermischen Verbums **kuj-* ~ **kój-* dar. Die ursprüngliche Bedeutung dürfte 'fangend(es) Tier' gewesen sein.

145. Syrjänisch *velis*, *velis* 'jetzt erst'

Syrj. *velis*, *velis* 'jetzt erst' ~ wotj. *velis*, *vilis*, *vilis* id. entstand aus der mit dem Elativsuffix versehenen Form von syrj.-wotj. *vil* 'neu'. Zu syrj. *e* ~ *i*, wotj. *e* ~ *i* vgl. RÉDEI: NyK LXV, 371 ff. Zur Bedeutung vgl. syrj. Ud *vilen* 'erst dann' (< *vil* 'neu'), dt. *neulich* (< *neu*) und engl. *newly* (< *new*).

146. Wotjakisch *gondyr* 'Bär'

Wie die Bezeichnungen für den Bären in den fiugr. Sprachen allgemein, dürfte auch wotj. *gondyr* ein Tabuwort sein, gebildet aus wotj. *gon* 'Haare (am Körper)' + *tir* 'voll', wobei die Stimmhaftwerdung *t* > *d* keiner weiteren Erklärung bedarf. Die ursprüngliche Bedeutung war höchstwahrscheinlich '(ein Tier) voll mit Haaren'. Mit dem wotj. Wort läßt sich syrj. *gundyr* 'Drache, mehrköpfige Schlange ...' zusammenstellen, allerdings würden wir dann im Syrj. **gentyr* oder **gendyr* erwarten, indessen ist hier das *u* der ersten Silbe durch tabuistische Entstellung gut erklärbar.